

CUMHURİYET DÖNEMİ CAMİLERİNDE OSMANLI ETKİLERİ: ABDÜLHAMİD HAN CAMİİ ÖRNEĞİ

OTTOMAN EFFECTS ON THE REPUBLICAN PERIOD MOSQUES: THE EXAMPLE OF ABDULHAMID HAN MOSQUE

Besime SÜMER*

ÖZET

Bu makalede Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş Türkiye'nin dördüncü büyük camisi olan (birincisi İstanbul Camlıca Camii [açılışı 2019], ikincisi Ankara Kocatepe Camii [1987], üçüncüsü Adana Sabancı Merkez Camii [1998]) Kahramanmaraş'taki Abdülhamid Han Camii (2010), klasik cami mimarisinden devraldığı etkiler yönüyle incelenmiştir. Makalenin giriş bölümünde, erken Osmanlı cami mimarisi ve Sinan döneminde zirveye ulaşan merkezî kubbenin gelişimi hakkında bilgi verildikten sonra günümüz cami mimarisi kısaca anlatılmıştır. İlk bölümde Abdülhamid Han Camii'nin mimari özellikleri anlatıldı. İkinci bölümde caminin süsleme özellikleri üzerinde etraflıca duruldu. Değerlendirme ve karşılaştırma bölümünde ise Abdülhamid Han Camii ile Osmanlı dönemi yapıları arasındaki benzerlikler malzeme, teknik, süsleme, plan ve yapı elemanları açısından karşılaştırıldı. Bu bölümde Osmanlı cami mimarisi ile Abdülhamid Han Camii arasındaki benzerlik ve farklılıklar gösterildi. En sonda ise makale çizim ve fotoğraflarla desteklendi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Cami Mimarisi, Cumhuriyet Cami Mimarisi, Kubbe, Süsleme, Plan, Malzeme

ABSTRACT

In this paper, Abdulhamid Han Mosque in Kahramanmaraş (completed 2010), the fourth biggest mosque which is built in Republican period (the first biggest mosque is İstanbul Çamlıca Mosque [2019], the second one is Ankara Kocatepe Mosque [1987], and the third one is Adana Sabancı Merkez Mosque [1998]), is handled. In the introduction, mosque architecture of today was briefly explained after some information was given on early Ottoman mosque architecture and the development of central dome which reached its peak in Sinan period. The mosques which Abdulhamid Han Mosque was affected in term of architecture were disclosed. In first section, the architectural features of Abdulhamid Han Camii were explained. In the second section, it was dwelt on the ornamental features of the mosque. In the discussion and compare section, similarities between Abdulhamid Han Mosque and Ottoman religious constructions were compared in terms of material, technique, ornamentation, plan and structure. In this section, similarities and differences between Ottoman architecture and Abdulhamid Han Mosque were shown. At the end, the paper was enriched with drawings and photographs.

Keywords: Ottoman Mosque Architecture, Republican Mosque Architecture, Dome, Ornamentation, Plan, Material

Giriş

Günümüz camileri geleneksel ve modern mimari yaklaşımlarla inşa edilmiş camiler olarak iki grup altında değerlendirilmektedir. Tarihî nitelikteki camilerin planlarına yakın, hatta onların kopyası olmaya çalışan, ancak uygulamada aksaklıklar gösteren yapıları tanımlayan “geleneksel yaklaşım”ın yanında kendi tarzı ve estetiğinde modern malzeme ve teknikten yararlanılarak inşa edilmiş yapıları tanımlayan “modern yaklaşım” bulunmaktadır (Gürsoy, 2013: 240).

Anadolu'nun en eski camisi olarak bilinen ve 1091-93 yılına tarihlenen Diyarbakır Ulu Camii, enine planı, mihrap önünde yer alan kubbesiz transepti ile daha sonrasında kubbeli mihrabönü mekân vurgusunun başlayacağını göstermektedir (Güler, 2006: 84-85). Konya Alaeddin Camii, Malatya Ulu Camii, Kayseri Huand Hatun Camii, Siirt Ulu Camii, Bitlis Ulu Camii, Silvan Ulu Camii ve Kızıltepe Dunaysır Ulu Camii'nde de mihrabönü mekânı kubbe ile örtülüdür (bkz. Kuban, 2009: 275-299). 1376 tarihli Manisa Ulu Camii kubbenin kullanılışı ve merkezî plan şemasının oluşmasında önemli bir

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans öğrencisi, e-posta: besimesumer@gmail.com

yapıdır. Osmanlı döneminde ilk devirlerden itibaren cami harimlerini tek bir çatı altında toplamak arzusu ortaya çıkmış ve bunu gerçekleştirmek amacıyla tek kubbe ile örtülü, geniş alanların cami harimine dâhil edilme imkânları araştırılmıştır. Silvan Ulu Camii ile kendini gösteren, Manisa Ulu Camii ile iyice belirginleşen mihrabönü kubbesinden merkezî kubbeli plana geçişin denemelerinin yapılmasından sonra 1437-1447 tarihleri arasında Edirne’de yaptırılan Üç Şerefeli Camii, klasik Osmanlı mimarisinin başlangıcı kabul edilir. Merkezî planlı camilerin en başarılı örnekleri klasik Osmanlı mimarisi döneminde verilmiş olup, bunda en önemli rolü de Mimar Sinan oynamıştır. Merkezîyetçi imparatorluk iktidarının doruğuna ulaştığı üç padişah döneminde, neredeyse yarım yüzyıl boyunca (1539-88) mimarbaşı olarak hizmet eden Mimar Sinan’ın adı klasik Osmanlı mimarisine özdeşleşmiştir (Necipoglu, 2013: 15, 31). Klasik Osmanlı mimarisinin en önemli eserlerinden biri İstanbul Süleymaniye Camii ve külliyesidir. Mimar Sinan kalfalık eseri olarak tanımladığı bu yapıda, ortada merkezî bir kubbe ve buna kuzey ve güney yönlerinde ilave edilmiş iki yarım kubbeli plan şemasını uygulamıştır. Mimar Sinan’ın cami mimarisinde ulaştığı en son nokta 1569-1575 yılları arasında Edirne’de inşa edilmiş, ustalık eserim dediği Selimiye Camii’dir. Selimiye Camii tek merkezî kubbe ile mekân birliği düşüncesini en mükemmel biçimde yerine getiren bir yapı olmuştur. Selimiye Camii ile birlikte merkezî planlı mekân gelişimi bitmiştir, ancak benzer planda camiler yapılmaya devam edilmiştir (Gürsoy, 2013: 245).

Böylece Sinan’dan başlayarak günümüze kadar devam eden bu merkezî planlı mekân birliği düşüncesi, Selimiye Camii’nin benzerleri mi inşa edilmektedir sorusunu akıllara getirir. Kuşkusuz sadece merkezî kubbe değil, diğer yapı unsurlarının da günümüz camilerinde devam ettiğini görmek, bu soruyu güçlendirmektedir. Öyle ki son onyıllarda siyaset alanında da çokça konuşulan yeni Osmanlılık fikirlerinin diğer pek çok alana olduğu gibi mimariye de yansımalarının olması kaçınılmazdır. Doğan Kuban, *“Türkiye yarım yüzyılda dünyadaki bütün yeni kiliselerin, sinagogların toplamından daha çok cami inşa etti. Hemen hepsi sözde klasik Osmanlı mimarisini örnek alan bu yapılar dünyadaki çirkin dinî yapıların en zengin koleksiyonunu oluşturdu. Oysa Türkiye’nin bütün mimarlık okullarında aynı dönemde mimarlık öğrencileri yepyeni cami tasarımları yaptılar. Nedense kerpiç ve taş yapıdan çok katlı apartmana yağdan kıl çeker gibi kolaylıkla geçen halk, camisini yeniden tasarlamak gücünü gösteremedi, taklit duvarına çarptı”* demektedir (Kuban, 2011: 68). Böylece Türkiye’nin sivil mimaride bir ölçüde modernizme ayak uydurabilmesine karşılık dinî mimaride taklitten öteye gidemediğini vurgulamaktadır. Kuşkusuz bunda, günümüzdeki siyasi mülâhazalar bir tarafa bırakılırsa halkın muhafazakârlığının veya atalarının dindarlık anlayışına duyduğu saygının payı olduğu açıktır. Nitekim teorik olarak mimarların farklı yaklaşımlara açık olmasına karşın pratikte Osmanlı camilerindeki yapı unsurlarının ve uygulanan teknik ve süsleme özelliklerinin günümüz cami mimarisinde taklit edilmesi bunu göstermektedir.

Yarım yüzyıl mimarbaşılık yaparak çağının bütün anıtsal yapılarını inşa eden Mimar Sinan’ın inşa ettiği Selimiye’nin yeniden inşa edilemeyeceği açıktır. Fakat günümüzde Sinan’ın yapıları kadar anıtsal ve ondan etkilenerek inşa edilen birçok cami bulunmaktadır. Bunlardan biri de Kahramanmaraş Abdülhamid Han Camii’dir. Bu yazıda Abdülhamid Han Camii’nde başta Mimar Sinan’ın eserleri olmak üzere Osmanlı mimarisinin etkileri incelenecektir.

Elbette en mükemmel formunu Sinan çağında bulan Osmanlı mimarisi de bütünüyle kendi ürünü, bütünüyle özgün değildir. Onda da kültürel olarak temas hâlinde bulunduğu bütün bölgelerin mimari izlerini bulmak mümkündür. Nitekim Doğan Kuban’ın da belirttiği gibi Sinan çağında Türk mimarisi Orta Asya’nın, İran’ın, Arap dünyasının ve Akdeniz’in daha eski uygarlıklardan gelen bütün biçim düzenlerini ve tekniklerini, sivri kemerleri, mukarnasları, yivli kubbeleri, mukarnaslarla süslü taç kapıları, silindirik ya da poligonal planlı minareleri, süs sütunlarını, büyük kitabeleri ve çini kaplamaları, sütunlu revakları ve merkezî planlı plan şemalarını biliyor ve kullanıyordu (Kuban, 1975: 111). Sinan ve Sinan’ı izleyen Türk mimarları kendilerinden önce var olan mimariyi iyi öğrenip birbirlerinden etkilenmişlerdir. Fakat hepsi bu birikime kendinden bir şeyler eklemiş ve daha iyisini yapmak için daima çalışmışlardır.

Abdülhamid Han Camii’nin inşası için oluşturulan teknik heyet (mimar Hacı Mehmet Güner, Fatih Aslangenç ve Hacı Ali Özturan) caminin inşasından önce Ankara Kocatepe Camii, Bursa Ulu Camii, Edirne Selimiye Camii, Sultan Ahmet Camii, İstanbul Yeni Camii, Süleymaniye Camii, Şehzade Camii,

İstanbul Rüstem Paşa Camii, Valide Sultan Camii, Nuruosmaniye Camii, Tophane Camii, Kılıç Ali Paşa Camii ve Adana Sabancı Merkez Camiilerini yerinde incelemişlerdir. Elazığ İzzet Paşa Cami ve Dicle Üniversitesi kampüsündeki cami projeleri de incelenmiştir¹. Mimar Hacı Mehmet Güner, bu yapılardan esinlenerek Abdülhamid Han Camii'nin planını çizmiştir. Abdülhamid Han Camii'nde birçok yapının etkilerini görüyoruz. Birebir kopya olmamakla beraber bu yapının bütün bunlar harmanlanarak plan, süsleme, teknik ve malzeme açısından benzer özelliklerde inşa edildiği söylenebilir.

1. Abdülhamid Han Camii'nin Yapılışı

Abdülhamid Han Camii, Kahramanmaraş'ın her bölgesinden kolaylıkla görülebilen ve Kahramanmaraş için önem arz eden Mercimek Tepesi'nde inşa edilmiş Türkiye'nin en büyük camilerinden biridir. Yapımına 1993 yılında başlanan Abdülhamid Han Camii, Kahramanmaraş halkının özveri ve fedakârlıklarıyla vücut bulmuştur. Şehre hâkim bir mevkide bulunan cami için mimarından nakkaşına, taş ve çini ustalarına kadar bütün çalışanları anıtsal bir yapı ortaya koymak gayretiyle çalışmışlardır. Padişahların Osmanlı başkentleri olan İstanbul'a, Bursa'ya ve Edirne'ye yaptırdığı en güzel Osmanlı camilerini aratmayacak özellikteki Abdülhamid Han Camii, Cumhuriyet dönemi yapılarının şaheserlerinden biri durumundadır.

Cami, 46 metre yüksekliğindeki kubbesi, 88 metre yüksekliğindeki dört adet minaresi ve 3600 metrekare alanıyla kendisinden önce inşa edilmiş Ankara'daki Kocatepe ve Adana'daki Sabancı Camii'den sonra Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş Türkiye'nin üçüncü büyük camisi olma özelliğini taşımaktadır. Tabii yakın zamanda açılan İstanbul Çamlıca Camii, Abdülhamid Han Camii'nin üçüncü büyük cami olma vasfını da değiştirmiş bulunmaktadır. Cami, taziye ve okuma salonu, sağlık ocağı, kütüphane, ihtiyarlar için dinlenme salonu, Kur'an kursu, aşevi, botanik bahçesi ve seyir teraslarından oluşan çevresindeki müstemilatıyla bir külliye görünümünü vermektedir (Çizim 1).

Abdülhamid Han Camii, konumundan dolayı yüksek minarelerinin kilometrelerce uzaktan görünür olması nedeniyle şehrin adeta sembolü hâline gelmiştir. Cami, tarihî bir yapı olmamasına karşın, abidevi kütleli, başarılı mimarisi ve kent silüetindeki seçkin duruşu ile yerli ve yabancı birçok ziyaretçinin ilgi ve beğenisini toplamaktadır. Öyle ki yakın zamanda Cumhuriyet tarihinin en büyük camii sıfatıyla açılan İstanbul Çamlıca Camii'nin de dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kahramanmaraş'a yaptığı bir ziyaret sırasında Abdülhamid Han Camii'ni görüp beğenmesi üzerine inşasına başlandığı çeşitli basın haberlerine konu olmuştur (bkz. "Başbakanın Gönülündeki Cami", 2012; "İşte Çamlıca Tepesi İçin Başbakan'a İlham Veren Cami" 2012).

Fransız işgali sırasında şehrin topa tutulduğu Mercimek Tepe'ye yapılan bu cami, kente hâkim bir konumda ve şehrin silüetinin önemli bir unsuru durumundadır. İşgal sırasında Fransızlar bu tepeye kurdukları mitralyözlerle şehri kurşuna tutmuş ve uzun süre mücadele ettikten sonra tepeyi terk edip Türkoğlu ilçesine çekilmişlerdir. Şehrin kurtuluşu sırasında büyük bir mücadeleye meydan olan Mercimek Tepe'de birçok şehit verilmiştir. Bu tarihî anısı nedeniyle tepe yıllarca boş bırakılmıştır. Nihayet üzerinde bir eser inşa edilmesi kararı verildiğinde ne yapılması gerektiği tartışma konusu olmuş ve sonunda ecdadın şehre böyle hâkim tepelere büyük camiler yaptığı dile getirilmiş ve bu tepeye de büyük bir caminin yapılması uygun görülmüştür (Özturan, 2016).

Bunun üzerine bir cami yaptırma derneği kurulmuş ve dernek bu büyük cami hayalini gerçekleştirmek üzere ilk olarak isim üzerinde durmuştur. Cami yaptırma derneği yetkilileri böyle ihtişamlı bir camiye büyük bir padişah isminin yakışacağını düşünerek camiye Osmanlı devletinin 34. padişahı Sultan Abdülhamid Han isminin verilmesini kararlaştırmıştır. Sultan Abdülhamid Han (1842-1918) Osmanlı devletine 33 yıl hizmet etmiş ve devletin yıkılma sürecini 33 yıl geciktirmiş son büyük Osmanlı padişahıdır. O güne kadar Abdülhamid Han ismi mimari yapılarda kullanılmamıştır. Sultan Abdülhamid adına yapılan eserler genellikle Hamidiye adıyla anılmışlardır. Böylece büyük cami rüyası, Sultan Abdülhamid Han Camii'nde gerçeğe dönüşmüştür. Selâtin camilerinde, caminin banisi konumundaki padişah adına Cuma hutbesinden önce Fatiha okutulur. Bu camide de Cuma hutbesinden önce banisi konumunda olan Abdülhamid Han'a Fatiha okutulmaktadır.

¹ Caminin teknik heyetinde görevli olan kimya yüksek mühendisi Hacı Ali Özturan Bey'le yaptığım röportajdan. Kendisine verdiği bilgiler için teşekkür ederim (Görüşme tarihi: 24 Mart 2016).

2. Abdülhamid Han Camii'nin Mimarisi

Abdülhamid Han Camii'nin yapımına 1993 yılından itibaren başlanmıştır. Mimarı Hacı Mehmet Güner'dir. Camii, yaklaşık 3600 metrekare arsa üzerine inşa olunmuştur. Bu arsanın fiziki durumunun düz olmayışı nedeniyle cami arsının tam ortasına inşa edilmemiştir. Caminin bulunduğu yerin güneyinde dik bir şev bulunduğu için bu kısım taziye evi, kütüphane ve bahçe olarak değerlendirilmiştir. Caminin kuzey kısmı yine çok düşük bir kota sahip olduğu için burası da birinci katı dükkân, ikinci ve üçüncü katları ise otopark olarak değerlendirilmiştir (Resim 1). Caminin güneyine bir taziye evi ve bir okuma salonu yapılmıştır.

Caminin asıl bölümü 46x46 m'dir. Müellif mimar burada Kahramanmaraş'ın trafik kod numarası olan 46 rakamını uygulamıştır. Ana kubbe yüksekliği de 46 m'dir. Ancak ilerleyen yıllarda caminin doğu ve batı cephelerine yan cemaat yerleri, kuzeyine ise revaklı son cemaat yeri ilave edilmiştir. Bu ilavelerle caminin boyutları 57x59 m olmuştur. Kıyaslamak için yazılırsa, Adana Merkez Sabancı Camii'nde bu boyut 60x60 m'dir (Özturan, 2016).

Osmanlı estetiği ile XX. yüzyıl teknolojisinin bütünleşmesinden oluşan Abdülhamid Han Camii'nin asıl ibadet kısmı kareye yakın, 46 metre yüksekliğinde, 2 metre çapında dört fil ayağa oturtulmuş ana kubbe ile örtülüdür. Dört fil ayağa oturtulması ve dört yönden yarım kubbelerle genişletilmesi bu tür yapıların Osmanlı'daki en bilinen örneği olan Sultan Ahmet Camii (bkz. Aslanapa, 1986: 327) etkisiyledir. Ana kubbe etrafında dört yönden yarım kubbe ile genişletilmiş, bu yarım kubbeler köşe kubbeleri ile simetriyi oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Kubbeler geleneksel tarzda kurşunla kaplanmıştır. Asıl ibadet mekânına ikisi kuzeyde, biri doğuda ve biri de batıda olmak üzere ceviz oyma tekniği ile yapılmış dört kapıdan giriş yapılır. Caminin 88.33 metre uzunluğunda üçer şerefeli dört minaresi bulunmaktadır. Bu minareler yapının dört köşesinde inşa edilmiştir. Bu yönüyle bu özellikleri taşıyan Edirne Selimiye Camii'ne (bkz. Aslanapa, 1984: 263-264) benzemektedir. Minarelerin dördü de aynı formda inşa edilmiştir. Yalnızca kuzey-doğu minare asansörlü yapılmıştır (Çizim 2).

Bu minareler, bodrum tabliyesi tamamlandığında zemin seviyesinin üzerine çıkarılmıştır. Cami tamamlandıktan sonra minare yapılmak üzere temel açılması riskli bulunduğundan, tabla tamamlanırken minareler de zemin seviyesinin üzerine çıkarılmıştır (Özturan, 2016). Minareler 3'er şerefelidir. Minarelerin külâh kısımları betonarme yapılmış, üzeri kurşun kaplanmıştır. Külâh yüksekliği 14 m'dir. Alem yüksekliği 3 m'dir. Minarelerin namaz kılma kotundan yükseklikleri alem ucuna kadar 88,3 m'dir. Bodrum tabliyesi üzerinde dikdörtgen kolonlar 80x180 cm olarak devam etmiştir. Bu dikdörtgen kolonlar arasındaki duvar kalınlığı ise 80 cm'dir. Fil payeler betonarmesi 200 cm çapında ve 12 m yüksekliğindedir. Fil payelerin akstan aksa aralıkları 22 m'dir. Fil payelerle kadınlar mahfili duvarındaki dikdörtgen kolonların arası 11 m'dir. Kadınlar mahfili ikinci katta yer almakta ve fil payelerle aynı yükseklikte, yani 12 m'dir (Özturan, 2016). Dış cephede fil payelerin uzantıları 4 m çapında ve sekizgen olarak çıkmıştır. Bu dört adet ağırlık kulesinin içi boş tutulmuş ve aralarına kuşların yuva yapmaları için her bir kuleye çok sayıda raflar yapılmıştır.

Caminin genel yapı malzemesi, Cumhuriyet döneminde en çok kullanılan betonarmedir ve inşaatında yığma, karkas tekniği uygulanmıştır. İnşa malzemesinde kahverengi ve sarı taş kullanılmıştır. Fakat bu taşlar 30 cm eninde kaplama taşlardır. Kemerlerde iki renkli malzeme kullanılmış. Mermer malzeme yoğun kullanılmıştır. Kapılar ahşaptandır. İçerdeki süslemede ise vitray, çini, mermer ve kalemişi kullanılmıştır.

Batı Cephesi:

Abdülhamid Han Camiinin bütün dış cepheleri Kayseri yöresine ait kahverengi ve sarı taşlarla kaplanmıştır. Bu taşlar, su emme kapasiteleri yüksek olmakla beraber dona karşı dayanıklıdır. Kahverengi taşlar, pencere söveleri ve kat silmeleri gibi seçmeli yerlerde kullanılmış, esas kaplama sarı taşlarla yapılmıştır (Özturan, 2016). İki renkli kaplama taş malzemenin kullanılması, yapıya hem estetik açıdan hem de geleneğin devamı açısından önem arz etmektedir.

Batı cephesinde yan cemaat yerlerinin namaz kılma kotunun altında, arazinin meyilli olmasından dolayı bir sıra odalar çıkmıştır. Buradaki kapılar ve pencereler dikdörtgen, üst kotlardaki pencereler ise kemerli olarak yapılmıştır (Çizim 3, Resim 2).

Namaz kılma kotundaki birinci sıra pencereler dört adettir ve dikdörtgen pencerelerin üzerindeki alın kısımlarına taş üzerine geometrik kabartmalar yapılmıştır. Bu kabartmaların her biri ayrı formdadır. Namaz kılma kotundan 6,5 m yükseklikte kahverengi taşlardan bir kat silmesi cepheyi ikiye ayırmaktadır. Kat silmesinin üzerinde bir tanesi üçlü, altı tanesi tek olmak üzere toplam sekiz adet pencere vardır.

Cephenin iki tarafında payandalar yer almaktadır. Bu payandaların her birinde üçer adet dar ve uzun dikdörtgen pencereler bulunmaktadır.

Yan cemaat yerinin bittiği yer, kahverengi bir silme ile kapatılmıştır. Payandalar buradan itibaren yükseldikçe geriye doğru çekilmektedir. Payandaların üstlerinde doğuda ve batıda korkuluklar konmuştur. Bu özelliği bakımından Edirne Selimiye Camii'sini anımsatmaktadır. Buradan itibaren yapı geriye çekilmiş ve yarım kubbelerin dış kısımlarının oturacağı betonarme sistemi yapılarak sarı taşla ve derzli olarak kaplanmıştır. Burada altta üç tane kemerli ve üstte üç tane dairesel pencere bulunmaktadır. Ortadaki büyük kemerin iki yanına iki adet kuş evi yapılmıştır. Yarım kubbenin suyunu tahliye amacıyla buranın tabla kısmı meyilli yapılmış, zemin kurşun kaplanmış ve çörlenler konarak yağmur suları tahliye edilmeye çalışılmıştır. Payandaların üzerinde iki adet kule yer almaktadır. Yarım kubbelerin her birinde 21 adet kemerli pencere bulunmaktadır. Yarım kubbelerin pencereleri dışarıda kafes pencere şeklindedir. İç kısımda ise bu pencereler vitrayla süslenmiştir.

Batı cephenin her iki köşesinde birer minare bulunmaktadır. Bu minareler kadınlar mahfilinin tavan hizasına kadar kare olarak çıkmış ve taş ile kaplanmıştır. Minare gövdesinin alt kısmı prizmatik olup gövde ise 16 köşelidir. Minarelerin gövde kısımları 19 m yüksekliğe sahip olup, başlangıçta ve şerefe altına gelindiğinde birer bilezik konmuştur. Şerefeler her minarede üçer tanedir ve mukarnaslıdır. Minareler prizmatik bir külahla sonlandırılmıştır. Abdülhamid Han Camii'nin kubbe sistemi kurşunla kaplanmıştır. Minarelerin de külah kısımları aynı şekilde kurşunla kaplanmış olup üst örtüsünde gereken yerlere küçük büyük alemler yerleştirilmiştir.

Caminin batı cephesinde de namaz kılma kotuna giriş kapıları vardır. Bu kapılardan küçük olanı kadınlar mahfiline çıkış kapısıdır. Üzeri deri ile korumaya alınmış büyük kapı ise caminin harim kısmına girilmesi içindir. Girişin sağ yanında mermerden çerçeveli, büyük boy bir kitabe vardır. Bu kitabede caminin kurucu dernek başkanı Hacı Ali Özturan'a ait aruz vezniyle yazılmış dört satırlık bir şiirle tarih düşürülmüştür.

Batı giriş kapılarının bulunduğu yer yağmurdan korunmak amacıyla biraz geriye alınmış ve dış kısmına altı sütun üzerine kemerli bir yapı ile kapatma yapılmıştır. Sütunlar yuvarlak olup başlıkları mukarnaslıdır. Sütun kaideleri son cemaat yerinde olduğu gibi yüksektedir.

Yapının cephe duvarlarına geniş pencereler konarak açıklık ve kapalılık dengesi sağlanmış, bu pencerelere kozalaklı demir şebekeler yerleştirilmiştir. Ayrıca pencerelere içli dışlı mermer söveler yerleştirilmiştir. Bahçe giriş kapısının olduğu yere cami formuna uygun, üzeri kubbeli bir bekçi kulübesi, batı tarafında da iki adet giriş kapısı yapılmıştır. Suriyeli bir ustaya yaptırılan bu iki bahçe kapısından biri terasa, diğeri ise son cemaat yeri kapısına ulaşmak için kullanılmaktadır. Aynı şekilde caminin batı cephesinde de biri son cemaat yerine, diğeri de kadınlar mahfiline giriş için kullanılan iki kapı bulunmaktadır. Son cemaat yerine girişi sağlayan kapının yan sütunları yuvarlaktır. Üzerinde mukarnaslı başlıklar vardır. İki sütunun üzerine basık kemer yapılmış, kemer aynaları Rumî desenlerle bezenmiş ve altın varakla süslenmiştir. Üzerine taş yapılarak kapatılmıştır (Resim 6).

Batı cephesinde katlı otoparkın cephesi mermer ile kaplanmıştır. Bu cephedeki pencereler kozalaklı şebeke ile korumaya alınmış ve mermer söveler kullanılmıştır. Terasın çevresi özgün korkuluk ve babalarla çevrelenmiştir.

Doğu Cephesi:

Doğu cephesi ile batı cephesi simetriktir. Ancak doğu cephesinde namaz kılma kotunun altında bulunan bodrum katı için kemerli bir yapı bulunmaktadır. Bu kemerler iki renkli taş malzemeden yapılmıştır. Kemerlerin üç tanesi büyük, dört tanesi ise küçüktür. Erkek Kur'an kursu olarak kullanılan bodrum

katına giriş için sarı ve kahverengi taşlardan yapılma, üzeri düz kemerle geçilmiş bir kapı bulunmaktadır (Resim 7)). Düz kemerin üzerine geometrik desenler kabartma olarak yapılmıştır. Bu girişin de üzeri kubbeli olmayan ama kemerli bir yapı ile kapatılmıştır. Bu bölümün kuzey tarafında erkekler için abdestlikler ve tuvaletler bulunmaktadır. Caminin doğusunda alt katta ise sağlık merkezi yer almaktadır (Çizim 4, Resim 3).

Güney Cephesi:

Güney cephe (mihrap cephesi), iki minare arasındadır. Minareler 1 m kadar cephe dışına çıkıntılı yapılmıştır. Sarı taşlarla kaplanmış ve kahverengi taşlarla söveler yapılmıştır. Bodrum katında 10 adet dikdörtgen pencere vardır ve bu pencerelerin alınları düz taşla kaplanmış. Namaz kılma kotunda yine 10 adet dikdörtgen pencere vardır ve alınlarına geometrik desenlerle kabartma yapılmıştır. Bu süslemelerin hepsi birbirinden farklıdır. Yukarı kotlarda kemerli pencereler vardır. Pencere sistemleri kubbe altında kemerlerle kapatılmıştır. Güney cephesi düz duvar olduğundan kahverengi taşlarla panolar yapılarak süslenmiş, ayrıca bodrum katının önüne Bursa kemerleriyle bir sundurma yapılarak düz duvarın monotonluğu kırılmaya çalışılmıştır ve yapıya dıştan hareket katmıştır. Caminin güneyinde taziye evi ve kütüphane bulunmaktadır (Çizim 5, Resim 4).

Kuzey Cephesi:

Caminin kuzey cephesinde revaklı son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu kısım zeminden yüksek tutulduğundan bu bölüme merdivenle çıkılmaktadır. Revaklar 11 ayak ve 10 kemerden ibarettir. Kemerler sadece dış cephede değil, iç kısımda da vardır. Kemerler, diğer cephelerde olduğu gibi kahverengi ve sarı masif taşlardan yapılmıştır. Sütun kaideleri yüksekte tutulmuştur. Sütun başlıkları ters düz palmetlerle süslenmiş olup kareden sekizgene çevrilen bir geometrik yapı göstermektedir (Resim 5).

Son cemaat yerinde alt kısımda altı adet köşeli ve üzeri kemerli pencere vardır. Bu pencerelerin alınlarına besmeleden başlamak üzere Fatıha Suresi paylaştırılmıştır. Üst kısımda ise yine altı adet kemerli küçük pencere bulunmaktadır. Son cemaat yerinin en sağında ve en solunda hat ile süslenmiş iki adet rozet bulunmaktadır. Son cemaat yerinin sağında ve solunda, doğu ve batı cepheye dönen köşelerde, yarısı bir tarafta yarısı öbür tarafta olmak üzere birer rozet daha bulunmaktadır. Son cemaat yerinin iki yanında birer mihrabiye vardır. Mihrabiyelerin kavsaraları mukarnasla kapatılmış, kenarlarına bordürler yapılmış, bordürlerin iç kısmına ters U şeklinde desenler yapılmıştır. Mihrabiyelerin üzerinde lâle desenli taç bulunmaktadır.

Son cemaat yerinin duvarında hoparlör için, hoparlör kirliliğini kapatmak amacıyla yuva yapılmış, yuvanın dışındaki kapağa ses geçirecek ama hoparlörü göstermeyecek süslü bir taş konmuştur. Fakat her nedense bu imkândan yararlanılmamış, hoparlör görünür şekilde duvara monte edilmiştir.

Son cemaat yerinden harim kısmına giriş için yan yana iki adet kapı bulunmaktadır. Bu kapılar Maraşlı ustalara ait özgün ahşap işçiliği ile yapılmış ve süslenmiştir. Güneşten zarar görmemesi için deri kapı ile korunmuştur (Resim 8). Son cemaat yeri, revaksız bahçeden 1,5 m yukarıdadır. Son cemaat yerinin orta bölümünde üzerinde taç kısmı dendanlı bir işleme ile caminin adı ve bitiş tarihi yazılmıştır.

Revaklı son cemaat yerinin üzeri 10 adet kubbe ile kapatılmıştır. Kubbe geçişlerinde pandantif kullanılmıştır.

Son cemaat yerinin kuzey-doğusunda otoparktan çıkan iki adet asansör bulunmaktadır. Asansörlerin çevresi sarı taş ile kaplanmış, üzerine 4 adet küçük kubbe konarak asansör evi caminin bir parçası haline getirilmiştir.

Caminin kuzey kısmındaki terasın ortasında Marmara mermerinden bir şadırvan bulunmaktadır. Altı adet mermer sütun üzerine yapılan şadırvanda aynı anda 18 kişi abdest alabilmektedir.

Harim Kısmı: Bu bölümde ortada dört fil paye ve üzeri ana kubbe ve bunu dört taraftan destekleyen yarım kubbe ile köşelerde ise birer küçük kubbe bulunmaktadır (Resim 10). Harimin batısında bulunan üst kattaki kadınlar mahfilinde dört adet kemer vardır. Bu kemerlerin taşıyıcı sütunları

mermerden ve yuvarlaktır. Sütun çapları giderek daralmaktadır. Üzerlerinde mukarnas başlıklar vardır. Kemerler ise masif olmayan travertenlerden yapılmıştır. Kemer travertenleri bir koyu bir açık renk olarak yarım daire kemer formunda yapılmıştır. Bu cephenin en güneyinde tamamı cam süslemeciliğinin en yetkin örnekleriyle kapatılmış bir pencere bulunmaktadır. Daha güneydeki girinti, kitaplık olarak değerlendirilmiştir.

Caminin doğu cephesi ile batı cephesi simetrik olduğundan burada tekrar açıklanmasına gerek görmüyoruz.

Caminin kuzey kısmında iki katlı ve revaklı son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerinin ikinci katına iki ayrı merdivenle çıkılmaktadır. Son cemaat yerinin birinci ve ikinci katındaki sütunlar mermerden yapılmıştır. Çapları gittikçe daralan sütunların üzerinde mukarnas başlıklar bulunmaktadır. Köşelerdeki sütunlar ise bir tarafları duvara geldikleri için yarım sütun ve yarım başlıklar şeklindedir. Üzerlerinde, bir açık bir koyu mermerden yarım daire formunda yapılmış kemerler bulunmaktadır.

Güney duvarın üst kotlarına mermer üzerine sağdan sola doğru Ayete'l-kürsi yazılmıştır ve bölümde mermerden mihrap, minber ve ahşap bir kürsü yerleştirilmiştir.

Caminin iç kısmında güney doğu köşede bir adet imam odası yapılmıştır. Güney batı köşeye ise devlet büyüklerini misafir etmek üzere özel bir oda yapılmıştır.

Kadınlar mahfili korkulukları Maraş'ın ahşap oymacılığı eseridir.

Köşe kubbelerin kemerlerinde gergi çubukları bulunmaktadır. Betonarme yapılarda böyle uygulamalara gerek olmamasına rağmen geleneği sürdürmek adına böyle bir uygulamaya gidilmiştir.

Ana Kubbe: Betonarme olan ana kubbe 19,25 m çapındadır ve ortada daire içerisinde ayet yazılmış, diğer taraflarında ise tezyinat uygulanmıştır. Ana kubbeye rozetler içerisinde Esmâ'ül-hüsna yazılıdır. Kubbe kasnağında 32 pencere bulunmaktadır. Pencere iç kısmında vitray olarak yapılmıştır (Resim 11).

Ana kubbenin dört tarafında fil payelerden çıkan ve üzerinde hilal içerisinde ayet yazılı olan pandantifler bulunmaktadır.

Kubbe sisteminde yukarıdan aşağıya doğru iç içe geçmiş daireler şeklinde avizeler bulunmaktadır. Bu avize 15 m çapında olup 18 m çapındaki Süleymaniye Camii'ndeki avizeden sonra ikinci büyük cami avizesidir (Özturan, 2016).

Yarım Kubbeler: Yarım kubbeler akstan aksa 22 m genişliğinde, 11 m derinliğindedir. Bu kubbeleri kemerler taşımaktadır ve kubbelerin merkezlerine yarım daire şeklinde hat yazılmıştır. Her yarım kubbeye 21 pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin ikisi kapalı olup ışık geçirmemektedir. Geriye kalan 19 pencere ışığı geçirmektedir. Yarım kubbeler çelenkler ve tığlarla tezyin edilmiştir. Yarım kubbelerin altına denk gelen köşeler mukarnasla geçilmiştir. İki mukarnasın arasına dört adet kemerli, iki adet dairesel vitray yapılmıştır.

Köşe Kubbeler: Caminin dört köşesinde, çapları 10 m olan dört adet küçük kubbe vardır. Kubbelerin kasnak kısımlarına sekiz adet kemerli pencere konulmuştur. Köşe kubbelerin merkezleri hat ile süslenmişlerdir.. Kubbenin geride kalan kısmı çelenkler ve tığlarla tezyin olunmuştur.

Fil Payeler: Kubbe sistemini taşıyan fil payeler dört adet olup çapları 2 m'dir. Her biri 12 köşeli olacak şekilde traverten ve Elazığ vişnesi ile kaplanmışlardır. Fil payelerin başlıkları mukarnaslıdır. Bu payelerden ana kubbeye geçişte ise pandantif kullanılmıştır.

Kapılar: Harim kısmına doğu ve batıdan birer kapı, kuzeyden yan yana iki kapı ile girilmektedir. Kuzeyden girilen yan yana iki kapı tuf taşından yapılmış ve nakışlanmıştır. Doğu ve batıdaki kapılar Marmara mermerinden yapılmıştır. Ayrıca batı tarafında kadınlar mahfiline çıkmak için mermerden

yapılma küçük bir kapı konmuştur. Kapı kanatları ise ceviz ağacından yapılmış ve oyma tekniği ile süslenmişlerdir.

Mihrap, Minber, Kürsü ve Müezzin Mahfili: Mihrap, 150 cm genişliğinde olup Marmara mermerinden yapılmıştır. Mihrap kavsarası mukarnalıdır. İki tarafında altlı üstlü kum saatleri vardır. Mihrabın yanlarında ters U şeklinde bitkisel bir motif işlenmiştir. Mukarnasın üzerine ayet yazılmış, daha sonra kornişle kapatılmış ve üzerine Rumî motifler işlenmiş bir taç konmuştur. Mermere işlenen nakışlar seçmeli olarak altın varakla kaplanmıştır (Resim: 12).

Caminin boyutlarına uygun büyüklükte olan minber Marmara mermerinden yapılmıştır. Üçgen aynalıklara kafes şeklinde halkalar işlenmiştir. Minberin külahı ahşap yapılmıştır (Resim 13). Maraş ceviz oymacılığının yetkin bir örneği olan kürsü de aynı şekilde ahşaptan yapılmıştır (Resim 14).

Marmara mermerinden yapılan müezzin mahfili sekiz yuvarlak sütun üzerine oturtulmuştur. Sütun başlıkları mukarnalıdır. Sütun başlıklarının üzerine konan kemerler yekpare olup Rumî desenlerle süslenmiş, altın varakla renklendirilmiştir. Kuzeybatı fil payeye bitişik yapılmıştır. Mahfilin zemin etrafı ve üst etrafı korkuluklarla çevrilmiş olup buraya merdivenle çıkılmaktadır (Resim 15).

3. Abdülhamid Han Camii'nin Süslemeleri

Abdülhamid Han Camii'nde çini, mermer, vitray, kalemişi, hat ve ahşap süsleme kullanılmıştır. Genel olarak sade bir şekilde süslenmiştir. Yapıda çini süsleme çok ön plandadır. Mihrapta altın yıldız kullanılmıştır. Yapının iç kısmında yoğun hat süsleme örnekleriyle karşılaşırız. Camide ahşap da, mermer de çini de kâfi olacak şekilde kullanılmıştır.

Çini Süsleme: Camide seçmeli olarak çini kullanılmıştır. Pencere alınları, yan cemaat yerlerine geçiş kemerleri çiniyle süslenmiştir. Ayrıca doğu, batı ve güney duvarlara çini panolar yerleştirilmiştir. Harim kısmında doğu ve batı cepheler hem yapı olarak hem de süsleme olarak simetrik. Batı cephede, giriş kapısının yanında kadınlar mahfilinin üzerine kadar çıkan dikdörtgen bir çini pano vardır. Bu panoya hayat ağacı yerleştirilmiştir. Bu panonun güney tarafındaki simetriğinde aynı boyutlarda başka bir hayat ağacı panosu konmuştur. Bu iki panonun arasında, yan cemaat yerine geçen iki adet kemerli yapının kemer kısımları çini ile kaplanmıştır. Aradaki duvar ise iki dikdörtgen çini pano ile süslenmiştir. Panoların tamamı yer döşemesine kadar yapılmamış, yer döşemesi ile pano arasına traverten çerçeveler içinde Elazığ mermeri ile yapılmış panolar konmuştur. Abdülhamid Han Camii'ndeki çini süslemeler büyük ehemmiyet arz etmektedir. Osmanlı ve Selçuklu motiflerinden seçilen cami çinileri klasik İznik çinisi tekniği ile üretilmiştir. Çini süslemelerde yoğun olarak lacivert, beyaz, mavi, firuze, kırmızı ve yeşil renkler kullanılmıştır. Rumiler, palmetler, lotuslar, hançere, kıvrım dallar, vazo motifleri çinilerde kullanılan motiflerdir (Resim 16, Resim 17, Resim 18).

Mermer Süsleme: Caminin mihrabı, minberi, doğu ve batı kapısı ile müezzin mahfili mermerden yapılmıştır. Minberin aynalık kısmında bitkisel süsleme yer alır. Aynalıkların merkezinde rozet içinde kafes tekniğiyle işlenmiş geometrik motifler bulunur. Minberin taç kısmında ise yine bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Mihrap da yine mermerden yapılmıştır ve mukarnas kavsaralıdır. Genel olarak sade bir mihraptır. Yanlarda birer kum saati bulunur. Taç kısmında kıvrım dallar, palmet ve lotuslar iç içe geçmiş şekildedir.

Müezzin mahfilindeki korkuluk kısımları ve merdivenin korkuluk kısmı iç içe geçmiş halkalar şeklindeki tamamen geometrik motiflerle süslenmiştir. Sütunların başlıkları ve sütunları birbirine bağlayan kemerler de bitkisel süslemelerle süslenmişlerdir. Bunlar altın yaldızla tezyin edilmiştir. Kuzeydeki altı ayaklı şadırvan da mermerden yapılmıştır. Şadırvanın üst örtüsünde kalem işi diğer kısımlarda altın yaldız süslemeler görürüz. Ayaklar ise mukarnas başlıklı ve altın yaldızlı kıvrım dallarla süslenmişlerdir. Mermer ayakların başlıkları genel olarak mukarnas süslemelidir. Caminin yan girişleri mermerden yapılmıştır ve altın yaldızla süslenmişlerdir.

Taş Süsleme: Yapının dış kısmında taş süsleme yoğundur. Pencere alınlıklarında, kapıların etrafındaki bordürlerde bu süslemeler görülür. Dikdörtgen pencere alınlıkları, birbirinden farklı geometrik süslemelerle süslenmişlerdir. Kemerlerde iki renkli taş malzeme kullanılması yapıya süsleme açısından

katkı sağlamıştır. Kuzeydeki iki kapı bordürlerle çevrelenmiştir. Kapının yanlarında birer tane burmalı sütunçe yerleştirilmiştir. Yanlardaki iki bordür geometrik süsleme ile süslenmiştir. Alt kısımda ikişer tane rozet bulunur. Her cephede taştan kuş evleri göze çarpar. Bunlar da aynı zamanda süsleme açısından önemlidir. Son cemaat yerinde mihrabiyeler vardır. Mihrabiyelerin kavsaraları mukarnasla süslenmiş, kenarlarına bordürler yapılmış, bordürlerin iç kısmına ise ters U şeklinde desenler yapılmıştır. Mihrabiyelerin üzerinde palmet motifli taç bulunmaktadır

Vitray Süsleme: Osmanlı sanatında pencerelerde kullanılan renkli cam süsleme sanatının dünyaya örnek olmuş nadide eseri olan vitraylar Abdülhamid Han Camii'ne ayrı bir estetik katmıştır. Pencerelerde vitray süsleme, Osmanlı'dan itibaren yapılarda yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu süslemelerde daha çok yeşil, mavi, kırmızı, sarı renkler hâkimdir. Motif olarak vitraylarda Rumi, palmet, kıvrım dallar gibi bitkisel motifler kullanılmıştır.

Ahşap Süsleme: Caminin pencere doğramaları, balkon korkulukları, kadınlar mahfiline çıkan merdiven korkulukları, kadınlar mahfilinin korkulukları ile kapılar ve vaaz kürsüsü ahşaptan yapılmıştır. Ahşap süslemede ceviz ağacına en yakın abanoz ağacı kullanılmıştır. Süslemede genel olarak oyma tekniği uygulanmıştır. Vaaz kürsüsünde, sedef kakma tekniğiyle Osmanlı süsleme sanatından çiçek motifleri işlenmiş ve yazılı süslemesinde de yine aynı teknik kullanılmıştır. Minberin üstünde yer alan ve külah diye tabir edilen kısım ile müezzin mahfilinin kapısı ahşaptan yapılmıştır. Kadınlar mahfiline çıkan merdiven korkuluklarında ahşap işlemeciliğinin en güzel örnekleri sergilenmektedir. Ahşap kapılar, Maraş el sanatlarının nadide örneği olarak ceviz ağacından oyma tarzında yapılmış ve bu kapılara Selçuklu ve Osmanlı motifleri özenle işlenmiştir. Biri doğuda, biri batıda ve ikisi kuzeyde olmak üzere dört kapıda sergilenen bu ceviz oyma sanatını uzun süreli koruyabilmek için kapıların üzeri deri ile kapatılmıştır. Bu kapılarda yoğun bitkisel süsleme bulunmaktadır. Kapı üstlerinde, içerde ve dışarıda çeşitli ayetler yer alır.

Kalemişi Süsleme: Kalemişi süslemeler merkezî kubbeye, yarım kubbelerde, yanlardaki küçük kubbelerde, kadınlar mahfilinin üst örtüsünde, yan bölümlerin üst örtüsünde ve son cemaat yerindeki kubbe içlerinde yapılmıştır. Merkezden eteklere doğru birbirlerini kesmeyecek şekilde yapılmış olan bu motifler, kitap süslemelerinde kullanılan motiflere benzemektedir. Kasnaktaki pencerelerin etrafı da yoğun bitkisel motifli kalemişilerle süslenmiştir. Hâkim renkler ise mavi, kırmızı, sarı ve beyazdır (Resim 20).

Yazılı Süsleme: Caminin iç süslemelerinde göze çarpan diğer süsleme çeşidi ise yazılı süslemelerdir. Yazılı süslemelerde kullanılacak mekâna uygun ayetlerin tespitinde, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi öğretim üyeleri Zekeriya Pak, Cemal Ergun ve Arif Yücel bir komisyon kurarak görev almışlardır.² Ana kubbenin merkezinde celi sülüs ile İhlas Suresi nakşedilmiş, ve kubbeye Esmâü'l-hüsna serpiştirilmiştir. Bunlar damla formunda yapılmışlardır. Yarım kubbelerde celi sülüs hatla Rum Suresinden ayetler yazılmıştır. Pandantiflerde “tebareke” ile başlayan Mülk Suresi'nin ayetleri bulunmaktadır (Resim 19). Kible duvarında ise 41 metre uzunluğunda mermer üzerine oyma tekniği ile Ayete'l-kürsi nakşedilmiştir. Bu ayetlerde altın yaldız kullanılmıştır ve bunlar hem mana hem de ölçü olarak bir disiplin içerisinde yazılmışlardır.

4. Abdülhamid Han Camii'nin Kitabeleri

İnşa Kitabesi: Abdülhamid Han Camii'nin batı cephesindeki girişin sağ yanına Marmara mermerinden çerçevesiz, büyük boy bir kitabe vardır. Bu kitabede, caminin kurucu dernek başkanı Hacı Ali Özturan'a ait aruz vezniyle ve Latin harfleriyle yazılmış dört satırlık bir şiirle tarih düşürülmüştür. Onun üstünde ise müteveli heyetine ait yine Latin harfli bir metin bulunmaktadır. Metinde şöyle denilmektedir:

“Bismillahirrahmanirrahim. İstiklâl madalyasını almayı yaşlısıyla, genciyle topyekûn hak eden Kahramanmaraşımızın aziz şehitlerine, gazilerine ve tüm milletimize armağan olsun diye yaptırdukları bu şaheserin inşasında görev almayı nasip eden yüce Allah'a hamdolsun. Hayırseverlerinden vakıf yöneticilerine, teknik heyetten işçisine kadar emeği geçenlerden Allah razı olsun. Abdülhamid Han Camii Muhammed (s.a.v) ümmetine hayırlı olsun.”

² Hattat Arif Yücel Bey'le yaptığım röportajdan. Verdiği bilgiler için kendisine teşekkür ederim (24 Mart 2016).

Bu metnin hemen altında ise Hacı Ali Özturan'a ait dört satırlık bir şiirle caminin tamamlandığı 1432/2010 yılına tarih düşürülmektedir. Şiir şu şekildedir:

*Allahü Teala bize lütfetti Maraşlı
Tam on yedi yıl bekledi sabretti Maraşlı
Gün geldi eser bitti dedim tarih: tebliğ
Ettikçe namaz kılmaya şükretti Maraşlı*

Ayet Kitabeleri: Kible duvarının en üst köşesine; Allah'ın evine sığınan, Allah'ın evinde huzur bulan hiç kimsenin korkmasına gerek olmadığı, Cenab-ı Hakk'ın yardım ve inayetinin onlarla beraber olacağını ifade etmek maksadıyla Hz. Muhammed (s.a.v)'in hicret esnasında sığındığı Sevr mağarasındayken inen Tevbe Suresi'nin 40. ayeti olan "La tahzen, İnnallahe me'ana" (korkma, muhakkak ki Allah bizimle beraberdir) işlenmiştir.

Abdülhamid Han Camii cümle kapılarının dış kısımlarında, diğer tüm selâtin camilerinde olduğu gibi cennete giren müminlere müjde olarak söylenmiş Zümer Sûresi'nde geçen "Selâmun aleykum tibtum fedhulûhâ hâlidîn" (Allah'ın selamıyla girin ebediyen orda kalın) ayeti nakşedilmiştir.

Diğer selâtin camilerden farklı olarak cümle kapılarının iç kısmına içerden dışarıya çıkan cemaati dünya hayatının boş işlerine karşı daha dikkatli davranmalarına sevk etmek amacıyla Âl-i İmrân Sûresi'nin "vemel hayatüddünya illa metaul gurur" (dünya hayatı aldattıcı bir menfaatten başka bir şey değildir) şeklindeki 185. ayeti nakşedilmiştir.

Vaaz kürsüsünün üstünde ise "İnsanları hakka hakikate güzellikle, hikmetle, öğüt vererek çağır" mealindeki Nahl Sûresi'nin 125. ayeti sedefle nakşedilmiştir.

Ana kubbede İhlas Sûresi ile Cenab-ı Hakk'ın 99 ismi yer almaktadır. Tezyinatta İhlas Sûresi'nin kenarlarından aşağıya doğru dökülen damlalar şeklinde ana kubbeye işlenen Esmâü'l-hüsna Türkiye'de bir ilktir (Yücel, 2016).

5. Abdülhamid Han Camii'nde Osmanlı Mimarisi Etkileri

Abdülhamid Han Camii, yukarıda ayrıntılı olarak açıkladığımızı özellikleri itibariyle her ne kadar yeni bir cami olsa da pek çok açıdan Osmanlı cami mimarisine benzerlik göstermektedir. Caminin mütevellî heyetiyle de yaptığımız şahsi görüşmelerde caminin inşası sırasında klasik camilere benzemesi hususuna özel olarak önem verildiğini gözlemledik. Burada Abdülhamid Han Camii'nin malzeme ve teknik, süsleme, plan özellikleri ve yapı elemanları gibi hususlar açısından Osmanlı camileriyle taşıdığı benzerlikler değerlendirilecektir.

Malzeme ve Teknik: Cumhuriyet dönemi yapılarının temel yapı malzemesi betonarmedir (Sözen, 1993: 239). Abdülhamid Han Camii de bir Cumhuriyet yapısı olması itibariyle betonarme bir yapıdır. Fakat bu yapıda, Osmanlı'da kullanılan mermer, taş, çini, ahşap, vitray da yoğun olarak kullanılmıştır. Yapının üstünde gelenekselliği koruma açısından 30 cm'lik taş kaplamalar yapılmıştır. Kemerlerde kullanılan iki renkli malzeme Osmanlı mimarisinde çok sık karşılaştığımız bir uygulamadır (Aslanapa, 1993: 204-212). Abdülhamid Han Camii'nde de kemerlerde iki renkli malzeme kullanılmıştır. Camide ahşap ve çininin yanında Osmanlı döneminde çok kullanılan mermer de (Aslanapa, 1993: 204-212) yoğun olarak kullanılmıştır. Şadırvanda, seyir teraslardaki korkuluklarda, minberde, mihrapta, müezzîn mahfilinde, sütunlarda, zemin döşemelerinde mermer kullanılmıştır. Caminin ses düzeni Osmanlı'da kullanılan ses düzeni tekniklerinden esinlenerek kurulmuştur.

Süsleme: Abdülhamid Han Camii'nde süsleme olarak kalemişi, çini, mermer, taş, ahşap ve hat levhaları bulunmaktadır. Osmanlı ve Selçuklu motiflerinden seçilen cami çinileri klasik İznik çinisi tekniği ile Kütahya'da üretilmiştir. Osmanlı sanatında gördüğümüz Karanfil, kıvrım dallar, laleler, gülbezek motifleri bu camide de kullanılmıştır. Camideki ahşap kapılarda kullanılan motifler Selçuklu ve Osmanlı motifleridir. Balkon korkuluklarında Selçuklu ve Osmanlı süsleme sanatından derlenmiş bir kompozisyon uygulanmıştır. Vaaz kürsüsü, Osmanlı süsleme sanatından çiçek motifleriyle sedef kakma tekniğinde yapılmıştır. Klasik dönemde yapılan Osmanlı camileri genel olarak Osmanlı Devleti'nin

ihtişamlı olduğu dönemde yapılmışlardır. Çoğu selâtin camileri olan bu camilerde maddi yönü ağır olan çini süsleme fazla kullanılmıştır. Bunun en iyi örnekleri İstanbul Rüstem Paşa Camii ve Sultan Ahmet Camii'dir (Aslanapa, 1984: 271-273). Abdülhamid Han Camii'nde de kullanılan ve yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz çini panolar bu etkileri göstermektedir. Nitekim bu çiniler, genel olarak İstanbul Rüstem Paşa Camii ve Sultan Ahmet Camii çinileriyle benzerlik göstermektedir.

Plan Özellikleri: Abdülhamid Han Camii plan olarak kareye yakın bir plana sahiptir. Cami, merkezi kubbeli olup merkezi kubbesi de dört yönden yarım kubbelerle desteklenmiştir. Köşelerde ise birer küçük kubbe yer alır. Kubbe, merkezde dört büyük fil ayak tarafından taşınmaktadır. Bu plan özellikleri, Sultan Ahmet Camii ile Şehzade Camii'lerinde de karşımıza çıkar. (Kuban, 2007; Aslanapa, 1986: 324-338) Bu bakımdan Abdülhamid Han Camii'nin adı geçen Osmanlı yapılarıyla benzerlik içerisinde olduğu görülür.

Abdülhamid Han Camii, dört köşesinde üçer şerefeli birer minare bulunması açısından Edirne Selimiye Camii'ne benzemektedir. Nitekim Selimiye'de minareler yapının dört köşesindedir (Aslanapa, 1993: 204-212). Altıgen tarzda yapılan mermer şadırvan, kuzeyde yer alır. Şadırvan da şekil olarak Edirne Selimiye Camii'nin şadırvanına benzemektedir. Revaklı son cemaat yeri, yine Osmanlı cami mimarisinin çok önemli bir unsurudur. Osmanlı'da ilk son cemaat yeri örneğini 1331'de yapılan Hacı Özbek Camii'nde görürüz. Bu mimari organ en mütakâmil şeklini revaklı avlu ile bulmuştur (Yetkin, 1955: 39-44). Abdülhamid Han Camii'nde ise revaklı son cemaat bölümü bulunmaktadır ve bu bölüm klasik Osmanlı tarzında yapılmıştır. Fakat camide, revaklı avluyla karşılaşmıyoruz. Bunun sebebi büyük ihtimalle bulunduğu yerin arazi yapısı bakımından uygun olmamasıdır. İçerde mekân genişlemesi için ikinci bir son cemaat yeri uygulamasına gidilmiştir.

Yapı Elemanları: Camilerin en önemli yapı elemanları, pencereler, kapılar, minber, mihrap, kürsü ve mahfillerdir. Pencereler, cami duvarlarının sağır şekillerinden kurtulup hem teknik hem estetik bakımdan yapının açıklık ve kapalılık dengesinin sağlanmasına yarar. (Yetkin, 1955: 39-43). İlk defa erken Osmanlı mimarisinde karşılaştığımız bu düzenleme, Abdülhamid Han Camii'nde de uygulanmıştır.

Kapılar: Osmanlı döneminden itibaren kapılar, süslerinden silkinerek sadeliğe doğru gitmiştir. Basit silmelerle süslenmişlerdir. Bunu ilk defa beyliklerden itibaren görüyoruz. Abdülhamid Han Camii'ne dört ana kapıdan girilmektedir. Kuzeydeki iki kapı aynı süslemeye sahiptir. Doğudaki ve batıdaki kapılarda da aynı süsleme uygulamasına gidilmiştir. Kapıların hepsi mütevazı bir şekilde süslenmişlerdir. Gerek Bursa'daki gerek İznik'teki ilk Osmanlı camilerinin kapılarında da aynı anlayış hâkimdir.

Minber: Osmanlı döneminde mermer minberlerle sık sık karşılaşırız. Özellikle klasik Osmanlı döneminde, minberlerin çoğu mermerden yapılmıştır. Abdülhamid Han Camii'nin minberi de mermerdir ve süsleme bakımından sadedir.

Mihrap: Mihrap da minber gibi mermerden yapılmış ve sadedir. Mukarnas kavsaralıdır. Altın yıldız ile süslenmiştir. Üstünde taç kısmı yer alır. Osmanlı camilerinde alışkın olduğumuz şekilde burada da mihrapta mermer malzeme kullanılmıştır.

Kürsü: Klasik formda olan kürsü ahşaptan yapılmıştır. Üstündeki süslemeler Osmanlı dönemi süslemeleriyle birebir benzerlik içerisinde.

Müezzin mahfili: Yapının kuzeybatısındaki fil ayağa bitişiktir. Mermerden yapılmıştır. Kareye yakın dokuz ayak tarafından taşınmaktadır. Ayaklar birbirlerine kemerlerle bağlanmışlardır. Süslemesinde altın yıldız kullanılmıştır.

Sonuç

Mimari, tarihî bir süreklilik içinde önceki toplumların yarattığı eserlerden gelen etkilerle gelişmiştir. Mimarlar başarılı olmak için kendi dönemlerinden önceki mimariyi incelemiş ve kendileri de bu mimariye katkıda bulunarak bir varlık gösterebilmişlerdir. Klasik Osmanlı mimarisinin zirvesi kabul

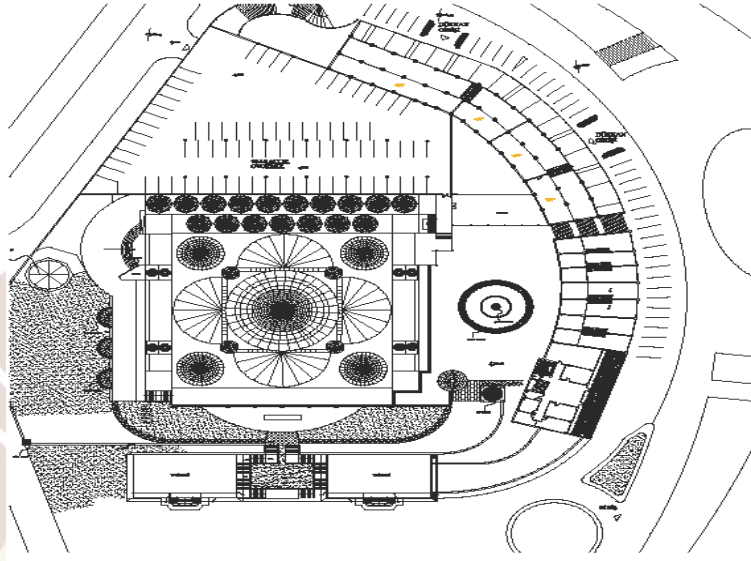
edilen Mimar Sinan dahi, kendi döneminden önceki mimari gelenekleri iyice özümledikten sonra Osmanlı mimarisini doruk noktasına ulaştırmıştır. Merkezî kubbeli yapıyı, ustalık eseri olan Edirne Selimiye Camii ile zirveye ulaştıran Mimar Sinan, kendisinden sonraki mimarlara da bugüne kadar süren bir ilham kaynağı olmuştur.

Klasik Osmanlı mimarisinden önemli izler taşıyayan Abdülhamid Han Camii, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde yapılmış en büyük camilerinden biridir ve Kahramanmaraş'ın anıtsal bir yapısıdır. Şehrin her yerinden rahatlıkla görülebilen bu cami, bir külliye şeklindedir. Abdülhamid Han Camii hiç şüphesiz birçok camiden etkilenerek inşa edilmiştir. Özellikle klasik Osmanlı cami formundan çok fazla etkilenmiş olan bu yapı, tarihî bir yapı olmamasına rağmen tarihî bir görünüm kazanmıştır. Abdülhamid Han Camii plan, malzeme, süsleme ve teknik bakımından geleneksel mimariyi devam ettirmektedir. Kuşkusuz bu durum, onu bütünüyle taklit bir yapı saymak anlamına gelmemektedir. Osmanlı'ya dair fikirlerin büyük oranda iyileştiği bir dönemde inşa edilen Abdülhamid Han Camii, modern insanın yapıdan beklediği ihtiyaçlar ile geleneksel estetiğin bir terkihi hüviyetindedir. Günümüzde modern cami adı altında birçok cami inşa edilmekte ise de bunların pek azı estetik kaygıları taşıyan yapılardır. Her mahallede birden çok küçük ölçekli, estetik zevkten mahrum yapılan camiler, şehrin silüetini kurmak ve korumaktan çok bozan yapılar haline gelmiştir. Abdülhamid Han Camii bulunduğu Kahramanmaraş şehrinin silüetini yapan ve şehrin dinî duygularını tarihî süreklilik içinde ifade eden bir yapı olarak Osmanlı mimarisinden etkilenmenin ölçülerini de gösteren güzel bir örnektir.

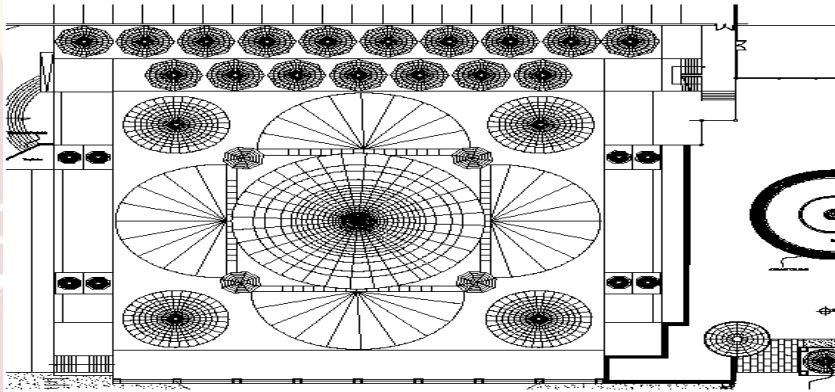
KAYNAKÇA

- ASLANAPA, O. (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ASLANAPA, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ASLANAPA, O. (1993). "Osmanlı Devri Mimari Sanatı", *Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- "Başbakanın Gönülündeki Cami". (2012, 3 Temmuz). Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2019. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/755908-basbakanin-gonlunde-cami#>
- GÜRSOY, E. (2013). "Günümüz Cami Mimarisinde 'İlkesiz Yaklaşım'" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28: 239-253.
- GÜLER, M., AKTUĞ KOLAY, İ. (2006). "12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri", *İTÜ Dergisi*, 5 (2): 83-90.
- "İşte Çamlıca Tepesi İçin Başbakan'a İlham Veren Cami". (2012, 4 Temmuz). Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2019. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/iste-camllica-tepesi-icin-basbakana-ilham-veren-cami-1093193/>
- KUBAN, D. (1975). *Sanat Tarihimizin Sorunları*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- KUBAN, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- KUBAN, D. (2009). *Batiya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KUBAN, D. (2011). "Cami Tasarımında Sinan'ı İzlemek Bağlamında Uyarılar", *Yapı*, 352: 64-71.
- NECİPOĞLU, G. (2013). *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZTURAN, H. A. (2016, 24 Mart). [Kişisel görüşme]
- SÖZEN, M. (1993). "Cumhuriyet Devri Türk Mimarisi", *Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- YETKİN, S. K. (1955). "Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (3): 39-43.
- YÜCEL, A. (2016, 24 Mart). [Kişisel görüşme]

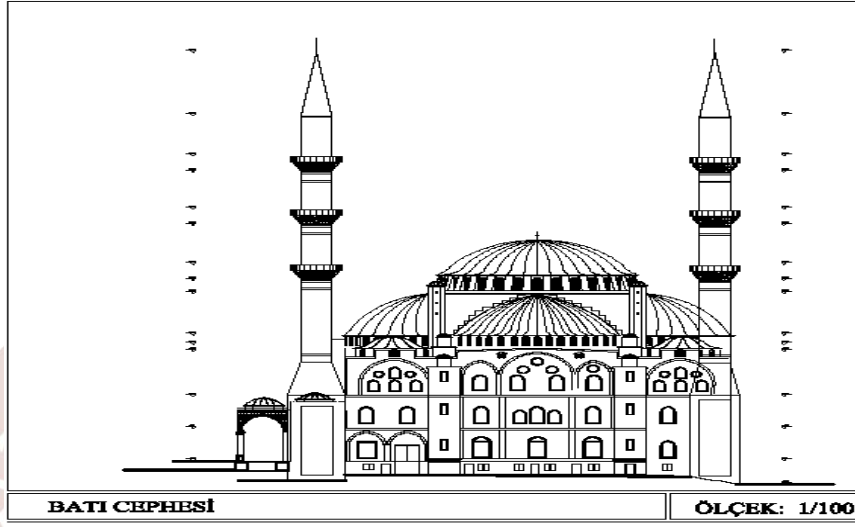
EKLER

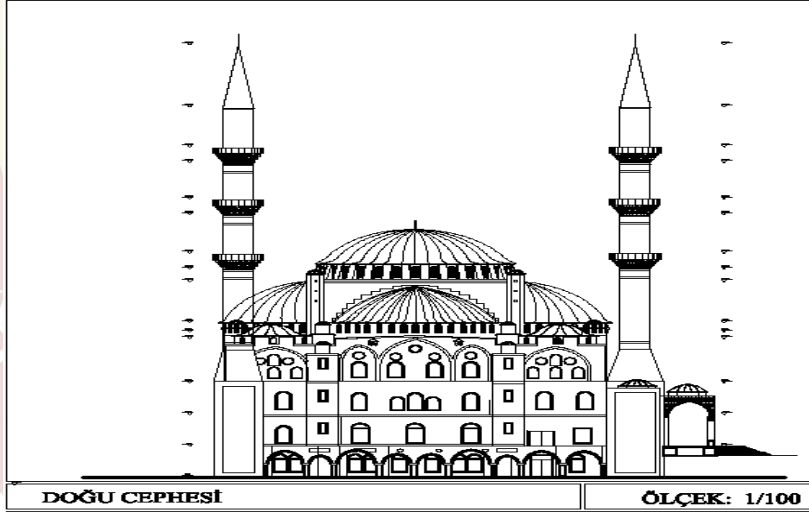
Çizim 1: Caminin vaziyet planı külliye şeklinde etrafındaki yapılarla birlikte çizilmiştir.

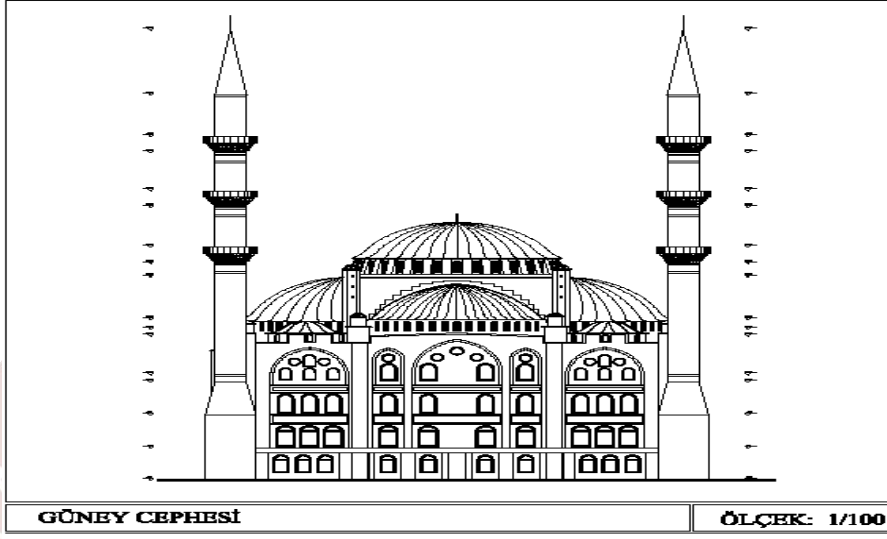
Çizim 2: Caminin planı

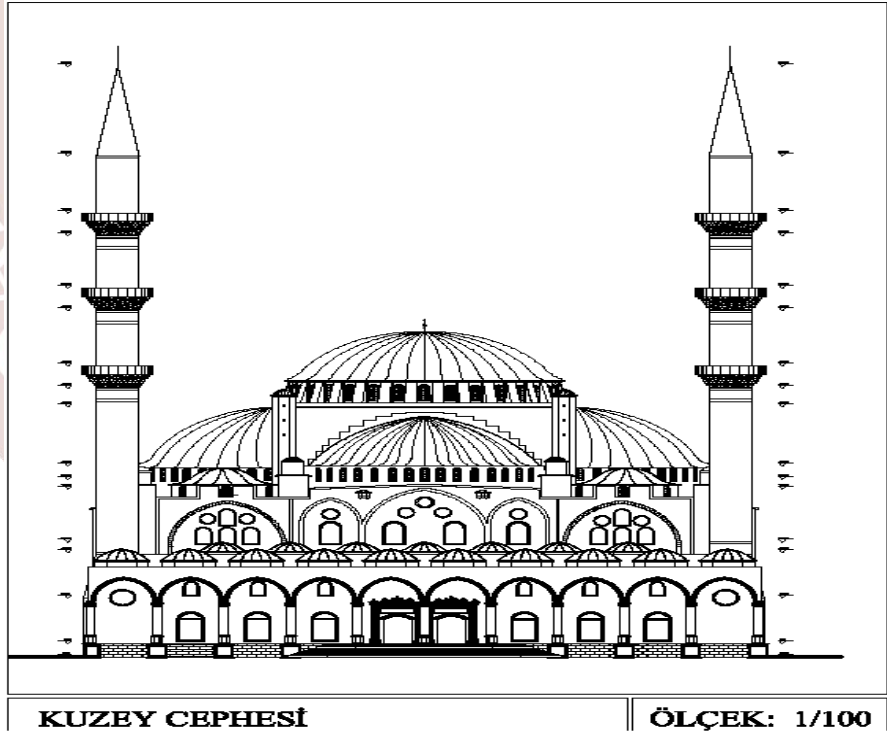
Çizim 3: Caminin batı cephesinden görünümü

Çizim 4: Caminin doğu cephesinden görünümü

Çizim 5: Caminin güney cephesinden görünümü

Çizim 6: Caminin kuzey cephesinden görünümü

Resim 1: Caminin alt katındaki sağlık merkezi ve dükkanlar

Resim 2: Caminin batı cephesi

Resim 3: Caminin doğu cephesinden görünümü

Resim 4: Caminin güney cephesi tažiye evi ve kütüphanesinden bir görüntü

Resim 5: Caminin kuzey cepheden görüntüsü ve revaklı son cemaat yeri ile mermer şadırvanı

Resim 6: Caminin batı cephesi ve kadınların abdest bölümü

Resim 7: Caminin doğu tarafındaki girişi ve alt katındaki Kur'an kursu girişi

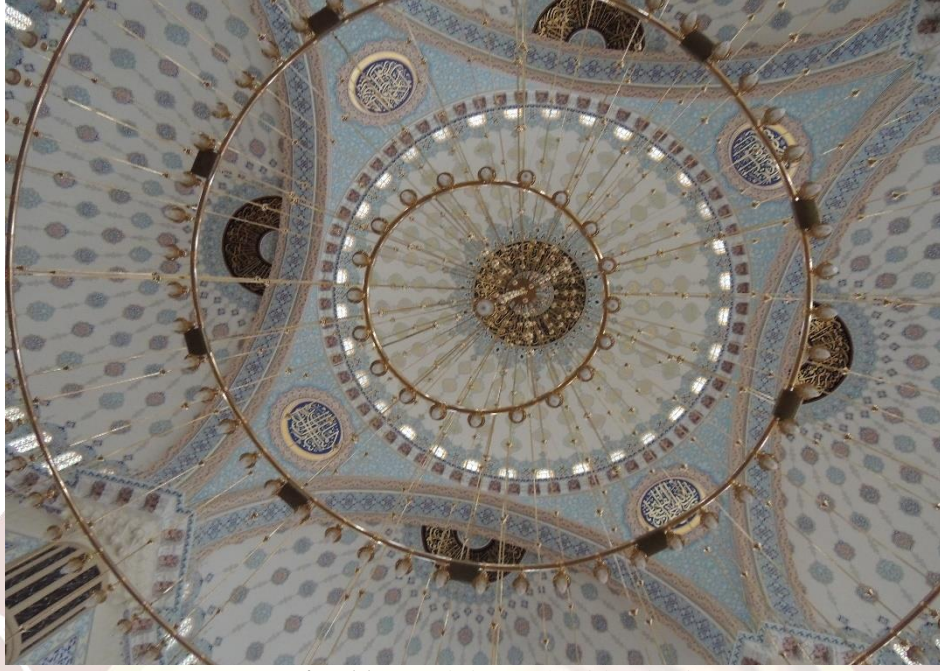
Resim 8: Caminin revaklı son cemaat yeri ve kuzeydeki iki kapı

Resim 9: Caminin doğu giriş kapısı

Resim 10: Caminin fil ayakları ve üst örtüsü

Resim 11: Caminin merkezi kubbesi

Resim 13: Caminin mermer mihrabı

Resim 12: Caminin mermer minberi

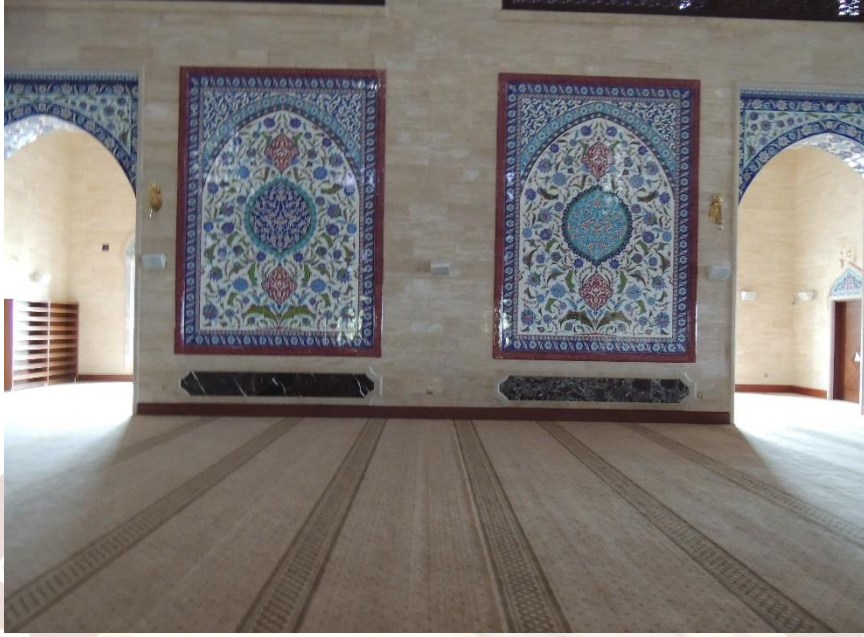
Resim 14: Caminin ahşaptan oyma ve sedef süslemeli vaaz kürsüsü

Resim 15: Caminin mermer Müezzin mahfili

Resim 16: Caminin çini süslemeleri servi ağacı

Resim 17: Caminin içindeki çini panolar

Resim 18: Caminin güney duvarına yakın çini süslemeli hayat ağacı motifi

Resim 19: Ana kubbe ve yarım kubbelerdeki kalemî ve hat süslemeleri

Resim 20: Kadınlar mahfili tavadaki kalemî süslemeler